

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2011 metai

2

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2011

2

Vilnius 2012

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2011

2

Vilnius 2012

UDK 947.45
Li 237

Žurnalo leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA

NACIONALINĖ LITUANISTIKOS PLĖTROS 2009–2015 METŲ PROGRAMA
Finansavimo sutartis Nr. LIT-2-65

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS
Vilniaus universitetas

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)
Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ
Lietuvos istorijos institutas

Bronius MAKASKAS
Vytauto Didžiojo universitetas

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Kultūros, filosofijos ir meno institutas

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA
Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)
Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing

Recenzijos skelbiamos duomenų bazėje recensio.net
Reviews appearing in this journal are published in recensio.net

ISSN 0202-3342

© Lietuvos istorijos institutas, 2012
© Straipsnių autoriai, 2012

VAIDA KAMUNTAVIČIENĖ

**JELNIO PARAPIJOS GYVENTOJAI XVII A. (*STARA LITWA*,
ARBA JOTVINGIŲ PĖDSAKAIS VILNIAUS VYSKUPIJOJE)¹**

XVII a. Jelnia (arba Senoji Jelnia) buvo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestas, pagal Katalikų bažnyčios skirstymą priklausęs Vilniaus vyskupijos Slanimo dekanatui. Tuometinės parapijos vidutiniškai turėdavo apie du – tris tūkstančius gyventojų, maždaug tiek jų galėjo gyventi Jelnioje bei jos apylinkėse. Pirmoji krikščioniškoji konfesija, pasiekusi Jelnią, turėjo būti stačiatikybė, tačiau nežinia kada, kokiomis aplinkybėmis ji ten įsikūrė. Jelnios katalikų bažnyčia, 1668 m. vizitacijos duomenimis, apie 1460 m. fundavo Vilniaus vaivada, LDK kancleris Mykolas Kęsgaila. Taip teigta remiantis 1668 m. turėtu 1463 m. bažnyčiai suteiktu indulgencijų raštu². Jerzy Ochmańskis, remdamasis išlikusiu Mikalojaus Kęsgailos fundacijos Jelnios bažnyčios šv. Jono ir šv. Barbaros altarijai dokumentu, datuotu 1498 m. gegužės 9 d., teigia, kad Jelnios bažnyčia buvo funduota apie 1498 m.³ Tarp Vilniaus vyskupijos bažnyčių fundacinių ir dotacinių dokumentų saugomas 1520 m. gegužės 11 d. Vilniaus vyskupo Jono iš Lietuvos kunigaikščių patvirtinimas 1516 m. spalio 23 d. Mikalojaus Mikolajaičio Kęsgailos atliktai Jelnios bažnyčios ir Dvožeco koplyčios fundacijai. Jelnios bažnyčia tituluota švč. Trejybės, ščv. Mergelės

¹ *Stara Litwa* tematika buvo pristatyta 2012 m. rugsėjo 22–23 d. Klaipėdos universitete vykusioje konferencijoje „Žmogaus dvasinis pasaulis pasaulėžiūrinių sistemų sankirtose – viduramžiai bei ankstyvieji naujieji amžiai (sinkretizmas, inkultūracija, akultūracija, difuzija)“⁴. Dėkoju jos organizatoriams, o ypač Vaciuui Vaivadai, Ritai Trimonienei, Stephenui C. Rowellui, Vytiui Jankauskui, Mariui Ščavinskui už diskusijos metu išsakytas mintis.

² Ružanų, Valkavisko ir Slanimo dekanatų vizitacija, 1668–1669 m., *Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – *VUB*), f. 57–B53–41, l. 88.

³ J. Ochmański, *Biskupstwo wileńskie w średniowieczu. Ustrój i uposażenie*, Poznań, 1972, s. 66. Altarijos fundacijos dokumentas publikuotas: *Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej*, t. 1, wyd. J. Fijałek, W. Semkowicz, Kraków, 1948, s. 529–530.

Marijos Ėmimo į dangų, šv. Mykolo, Mikalojaus ir Sofijos vardais⁴. J. Ochmańskio duomenimis, Jelnios bažnyčia XVI a. viduryje turėjo dvi altarijas ir 52 dūmus, todėl buvo priskiriama prie turtingųjų Vilniaus vyskupijos parapijų⁵. Ne veltui jos klebonu XVII a. viduryje buvo Vilniaus vyskupas Jonas Karolis Daugėla Zaviša, net ir paskirtas vyskupu 1656 m. neatsisakęs šios parapijos. Jelnios bažnyčia buvo medinė, todėl ją teko perstatyti po XVII a. vidurio karų, kuo pasirūpino tuometinis Jelnios klebonas (nuo 1661 m. pakeitė velionį J. K. Daugėlą Zavišą) Slanimo dekanas, teologijos mokslų daktaras Juozapas Butkevičius Papucevičius⁶. Kartais istoriografijoje ši Senoji Jelnia yra painiojama su netoliese buvusia Naująja Jelnia (abi šios Jelnios dažnai vadinamos tiesiog Jelniomis), kurioje 1667 m. Sofija Marijona Olševska Odachovska fundavo ir pastatė dominikonų vienuolyną su medine švč. Mergelės Marijos Rožančinės bažnyčia⁷.

Katalikų bažnyčia, norėdama geriau vystyti sielovadą, kontroliuoti savo dvasininkų veiklą, buvo sukūrusi vyskupijų vizitacijų sistemą. Remiantis Apaštalo Sosto nurodymais, kas keleri metai pats vyskupas arba jo įgalioti asmenys turėjo išsirengti lankyti visas vyskupijai priklausiusias bažnyčias, surašyti jų turtą, sielovados ypatumus, apklausti kleboną ir parapijiečius bei parengti reformavimo / pertvarkymo dekretus, kuriuose būtų užfiksuotos pagrindinės negerovės, nubrėžtos gairės tolesnei parapijos veiklai⁸. Vilniaus vyskupija plotu buvo didžiausia Europoje, todėl fiziškai buvo sunku dažnai lankyti visas parapijas. Antai Gracianopolio vyskupo, Vilniaus arkidiakono Mikalojaus Slupskio įvykdyta visos Vilniaus vyskupijos vizitacija užtruko net penkerius metus (1673–1677 m.)⁹. Dėl šios priežasties dažnesnės buvo dekanatinės vizitacijos, kai vizitatorius per metus ar dvejus aplankydavo 1–3 dekanatus. Nors vizitacijos buvo vykdomos pagal standartinį klausimyną, kaip išsamiai į jį bus atsakyta, į ką bus atkreiptas didesnis dėmesys, priklausė nuo paties vizitatoriaus ir jo raštininko skrupulingumo, konkretaus klebono bendradar-

⁴ Vilniaus vyskupijos bažnyčių fondacijos ir dotacijos, *VUB*, f. 57–B53–44, l. 127–130; *Biblioteka Czar-toryskich* (toliau – *BCz.*), b. 1777, l. 282–286; *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – *MAB*), f. 43, b. 204, l. 116–118; *VUB*, f. 57–B53–44, l. 127–130. Dokumento ištraukos paskelbtos: V. Drėma, *LDK miestai ir miesteliai. Iš Vlado Drėmos archyvu*, Vilnius, 2006, p. 206.

⁵ J. Ochmański, *Biskupstwo wileńskie...*, s. 89, 102.

⁶ J. Karczewski, *Stan kościołów parafjalnych w djecezji wileńskiej po najściu nieprzyjacielskiem 1655–1661 r.*, *Litwa i Ruś*, red. J. Obst, Wilno, 1912, t. 1, z. II, s. 123.

⁷ Žr. plačiau: K. Mączewska, *Kościół P. W. Matki Boskiej Różańcowej i klasztor dominikanów w Jelnie*, *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, cz. III: *Kościół i klasztor rzymskokatolickie dawnego województwa wileńskiego*, t. 2, red. M. Kałamajska-Saeed, Kraków, 2008, s. 59; J. Karczewski, *Biskupstwo wileńskie*, Wilno, 1912, s. 211.

⁸ Plačiau apie Vilniaus vyskupijos vizitacijų turinį žr.: W. F. Wilczewski, *Wizytacje generaline diecezji wileńskiej w XVII–XVIII wieku. Rozwój problematyki*, *Soter*, Kaunas, 2010, Nr. 35, p. 99–109.

⁹ Plačiau apie vyskupo M. Slupskio vizitaciją žr.: W. F. Wilczewski, *Wizytacja diecezji wileńskiej przeprowadzona przez biskupa Mikołaja Slupskiego: czas trwania i zasięg*, *Tarp istorijos ir būtovės*. Studijos prof. Edvardo Gudavičiaus 70-mečiui, sud. A. Bumblauskas, R. Petrauskas, Vilnius, 1999, p. 335–346.

biavimo suteikiant duomenis. Paprastai vizitatoriai turėdavo aprašyti parapijos ribas ir jos gyventojų sudėtį. Tokia medžiaga šiais laikais tampa neįkainojamu šaltiniu praeities žmonių gyvenimams tirti.

Yra išlikę keletas Jelnios katalikų bažnyčios XVII a. vizitacijų. 1633 m. liepos 23 d., Vilniaus vyskupo Abraomo Vainos pavedimu vykdydamas Slanimo dekanato vizitaciją, Jelnios parapiją aplankė Vilniaus kanauninkas, karališkasis sekretorius Kasparas Zalivskis¹⁰. Vilniaus vyskupo Jurgio Tiškevičiaus pavedimu 1653 m. lapkričio 24 d. Jelnios parapiją aplankė Baltosios ir Juodosios Rusios vizitatorius, Piltenės kanauninkas, teologijos mokslų daktaras, apaštališkasis protonotarijus, Radoškovičių dekanas ir klebonas Simonas Adalbertas Mlyneckis¹¹. 1668 m. lapkričio 26 d. Jelnios parapiją vizitavo Vilniaus vyskupo Aleksandro Sapiegos įgaliotas vizitatorius, Vilniaus scholastas, karališkasis sekretorius, LDK didžiosios kanceliarijos regentas Aleksandras Kotovičius¹². Šios vizitacijos notaras Jelnios parapijos klebonas Juozapas Butkevičius Papucevičius buvo sudaręs atskirą Jelnios parapijos inventorių, šiuo metu saugomą Lietuvos valstybės istorijos archyve, XVII a. antrosios pusės Vilniaus vyskupijos inventorių rinkinyje. Inventorius nedatuotas, bet, lygindama šį dokumentą su kitais tos bylos dokumentais, spėju jį buvus sukurtą 8 dešimtmečio pradžioje¹³. 1674 m. lapkričio mėnesio paskutinę dieną Jelnios parapiją vizitavo Gracianopolio vyskupas, Vilniaus arkidiakonas Mikalojus Slupskis, tačiau jo vizitacijos medžiaga neišliko, galime pasinaudoti tik labai lakoniška XX a. pradžioje atlikta Jano Kurczewskio santrauka, kurioje apie parapijos gyventojus neužsimenama¹⁴. Būtent šie išvardyti dokumentai buvo pagrindiniai šaltiniai Jelnios parapijos gyventojų sudėčiai XVII a. tirti.

Reikia pasakyti, kad ne kiekvienas vizitatorius skrupulingai tiksliai aprašė Jelnios parapijos gyventojų sudėtį. Pavyzdžiui, 1653 m. vizitatorius suskaičiavo ir užfiksavo tik Jelnios apylinkių gyventojus katalikus, jokie dėmesio nekreipdamas į kitatikius. Jo duomenimis, tuo metu Jelnios parapijos ribose gyveno 41 katalikų bajorų šeima ir 214 katalikų valstiečių šeimų¹⁵. Jeigu perskaitytume tik šios vizitacijos medžiagą, galėtų pasirodyti, kad Jelnia buvo homogeniškas katalikų gyvenamas regionas, nebent įtarimą sukeltų pernelyg mažas valstiečių šeimų skaičius, lyginant su bajorija.

¹⁰ Vilniaus vyskupijos vizitacijų knyga, 1633, 1641, 1645 m., *VUB*, f. 57–B53–40, l. 110–112v.

¹¹ Baltosios ir Juodosios Rusios vizitatoriaus Simno Adalberto Mlyneckio vizitacijų knyga, 1653–1654 m., ten pat, f. 57–B53–42, l. 357–358.

¹² Ružanų, Valkavisko ir Slanimo dekanatų vizitacija, 1668–1669 m., ten pat, f. 57–B53–41, l. 85–94v.

¹³ Vilniaus vyskupijos bažnyčių inventoriai, 1662–1675 m., *Lietuvos valstybės istorijos archyvas* (toliau – *LVA*), f. 694, ap. 1, b. 3970, l. 68–70v.

¹⁴ J. K u r c z e w s k i, Vyskupo M. Slupskio vizitacijos santrauka, *MAB*, f. 318, b. 26479, l. 7–8.

¹⁵ Baltosios ir Juodosios Rusios vizitatoriaus Simno Adalberto Mlyneckio vizitacijų knyga, 1653–1654 m., *VUB*, f. 57–B53–42, l. 357–358: ...in villa Danilowicze 46, in villa Krucilowicze 19, in villa Nereyki 12, in villa Szolkowicze 8, in villa Kociuly 21, in villa Opole 53, in villa Kozuchowicze 26, in oppido Jelna 29...

Anksčiau vykusį 1633 m. vizitaciją šiuo klausimu buvo išsamesnė. Kasparas Zalivskis pažymėjo, kad parapijos ribose gyveno unitai, sumišę su katalikais, buvo „eretikų“ (tuo metu taip buvo vadinami reformatai, šiuo atveju turimi galvoje kalvinistai), kurie atvirai pasisakė prieš katalikų tikėjimą, tarp jų paminėtas ponas *Mokłok* su žmona, ir „schizmatikų“ (t. y. stačiatikių), barė tuometinį kleboną Laurencijų Rosochackį už tai, kad tuokė privačiose valdose (aprašytas *Mickiewicz* su *Brzuchanska* santuokos atvejis)¹⁶. Taigi, turime kur kas spalvingesnę Jelnios parapijos gyventojų sudėtį.

Dar daugiau spalvų į Jelnios gyventojų analizę įnešė ypač skrupulingai surašyta 1668 m. vizitacijos medžiaga. Galbūt vizitatoriui Aleksandrui Kotovičiui nemažai padėjo tai, kad šios vizitacijos notaras buvo pats Jelnios parapijos klebonas, teologijos mokslų daktaras Juozapas Butkevičius Papucevičius, išsilavinęs ganytojas, lankęs savąją parapiją, kurios situaciją gerai žinojo. Šios vizitacijos duomenys byloja, kad 1668 m., taip pat kaip ir 1653 m., parapijoje gyveno 41 katalikų bajorų šeima. Vadinas, 1655 m. prasidėję karai ir krašto okupacija, pasibaigusi tik 1660 m., katalikų bajorų sudėčiai parapijoje nedarė įtakos. Kita pažymėta konfesinė grupė buvo unitai, atsiradusi po 1596 m. lokalinės bažnytinės Bresto unijos. Šie tikintieji deklaravo pavaldumą Romos katalikų popiežiui, tačiau iš esmės išlaikė savąsias stačiatikiškas apeigas. XVII a. šaltiniuose šie unitai vadinti graikų apeigų tikinčiaisiais, graikų apeigų unitais, liaudiškai rusėnais (*ritus graeci; Ritus graeci uniti vulgo Rusi*). Tuo metu parapijoje gyveno trys kilmingų unitų šeimos. Apibūdinamas parapijos valstiečius vizitatorius pažymėjo, kad didelė dalis jų buvo „rusėnų religijos“ (*religiey Ruskiey*) arba unitai. Tikslus šios konfesijos atstovų valstiečių skaičius nepateiktas. Vizitacijos medžiagoje paminėtos penkios bajorų kalvinistų ir keturios musulmonų šeimos¹⁷. Kalvinistų buvimas rodo, kad Reformacija buvo stipriai paveikusi Jelnios apylinkes ir sugundžiusi dalį jų gyventojų pereiti į kalvinizmą. Taip pat tuo metu Jelnios parapijos ribose gyveno musulmonai, t. y. totoriai, kurie nuo Vytauto laikų buvo išsimėtę didelėje LDK dalyje. Vizitacijos akto surašytojas 1668 m. neužsiminė apie „schizmatikus“, arba stačiatikius, tai liudijo unijos pergalę šiame kadaise gana stačiatikiškame krašte.

Šalia šių minėtų religijų atstovų 1668 m. vizitatorius užsiminė apie parapijoje gyvenusią dar vieną grupę žmonių, kurią jis pavadino *jotvingiai Senoji Lietuva (Jacwiez Stara Litwa)*. Istorikų duomenimis, jotvingiai buvo kadaise Sūduvoje gyvenusi ir XIII a. (ypač 1283 m. karinės kampanijos metu) kryžiuočių beveik išnaikinta baltų pagonių gentis, kurios likučių dalis apsigyveno apie Gardiną ir Valkaviską. Jano Dlugošo ir Motiejaus Strijkovskio duomenimis, jotvingių žemių sostinė buvo Drohičinas, Miechovitos kronika mini juos gyvenus apie Naugarduką¹⁸. Jotvingių istorija yra sulaukusi tyrimų, tačiau jie

¹⁶ Vilniaus vyskupijos vizitacijų knyga, 1633, 1641, 1645 m., *VUB*, f. 57–B53–40, l. 110–112v.

¹⁷ Ružanų, Valkavisko ir Slanimo dekanatų vizitacija, 1668–1669 m., ten pat, f. 57–B53–41, l. 94.

¹⁸ A. K a m i ņ s k i, *Jaćwież. Terytorium, ludność, stosunki gospodarcze i społeczne*, Łódź, 1953, s. 69; J. S t r z e l c z y k, *Zapomniane narody Europy*, Wrocław, 2007, s. 276, 299.

pasibaigia XVI a.¹⁹ J. Ochmańskis mini netoli Kosovo, Ružanų, Liachovičių, Zietelos buvusius baltiškų kaimų pavadinimus, tarp kurių neretai pasitaiko ir aiškiai jotvingiškos kilmės vietovardis *Jatwież*²⁰. 1633 m. vizitacija taip pat mini kaimus *Jatfisz, Zmuiczaki* Kosovo parapijos ribose²¹.

1516 m. Jelnios bažnyčios fundaciniame dokumente tarp Mikalojaus Mikolajaičio Kęsgailos dovanotų išvardytų pavaldinių nemažai buvo baltiškais vardais. Taigi fundatorius klebonui dovanuoja: *...septem homines in Jelna sic nominatos, Miniecz, Cumiecz, cum fratribus Leniecz, cum fratribus Kozikowicz, Sziemion Kuzma Kuzanowicz, Olechir Hryn Naniewicz Ehitko, Sami Simon. Item in Seczewina tres sic nominatos Łukian Dimidowicz, cum fratribus Jasko Szczepanowicz, cum fratribus Daniło Mitrochanowicz cum filiastris et filijs. Item in Dworzecz homines viginti damus et ascribimus dictis Ecclesijs in Jelna et Dworzecz taliter nuncupatos, Narmut Goły, cum fratribus Kiweynelis, cum filijs Droszeyko Kutimnowicz, cum fratribus Montila, cum filijs Costel, Niewierowa vidua, Jacobus Jaszkwicz, cum fratribus Mileyko, Buczuss, Jaszuss, Kimelis, Kiestoycziss, Janiecz Rimdzeykowicz, Tomko Jawniewicz, Mikołay Naczewicz, Olechno Naczowicz, Stecz Ianowicz, Baniss, Szucko, Ianiec...*²² Galbūt ir šie valstiečiai baltiškais vardais bei jų palikuonys buvo vadinami *Senąja Lietuva*.

Reikia pasakyti, kad gyventojų grupė *Senoji Lietuva* minima ne tik Jelnios parapijoje. 1645 m. balandžio 4 d. Valkavisko dekanato Bžostovicos parapijos vizitacijos reformavimo dekretuose įrašytas toks paliepimas klebonui Kristoforui Rochmanovičiui: „Ypač tegul rūpinasi prastuomene, vadinama *Staralitwa*, ir, pasitelkęs pasaulietinę valdžią į pagalbą, tegul ją spaudžia lankyti savo bažnyčią.“²³ 1645 m. balandžio 6 d. tas pats vizitatorius Šidlovicos parapijos (joje minimi sielovadoje dirbę jėzuitai) vizitacijos dekretuose klebonui parašė tokį paliepimą: „tepalenkia į savo pusę per tris mėnesius, ir į kaimus katechizuoti prastuomenės dažnai teatvyksta, tarnus [tesiuočia], jei pats dėl senėjančio amžiaus [tuo] užsiimti nepajėgia, paprastus kaimiečius, vadinamus *Staralitwa*, laikytis

¹⁹ Rimčiausias iš tyrimų: A. K a m i ń s k i, *Jaćwież...* Ypač įdomus Zigmo Zinkevičiaus atliktas spėjamo jotvingių–lenkų kalbų žodynelio „Pogańskie gwary z Narewu“ tyrimas. Šį žodynelį Bresto gyventojas Viačeslavas Zinovas surado Pružanų rajono Naujadvaryje (ten jis pateko iš Bialovežo miestelio). Žr. plačiau: Z. Z i n k e v i ę i u s, *Lenkų–jotvingių žodynelis?*, *Baltistica XXI*, Vilnius, 1985, t. 1, p. 61–82, t. 2, p. 184–194.

²⁰ J. O c h m a ń s k i, *Litewska granicza etniczna na wschodzie od epoki plemiennej do XVI wieku*, Poznań, 1981, s. 65–67.

²¹ Vilniaus vyskupijos vizitacijų knyga, 1633, 1643, 1645 m., *VUB*, f. 57–B53–40, l. 93–94v.

²² Vilniaus vyskupijos bažnyčių fundacijos ir dotacijos, ten pat, f. 57–B53–44, l. 127–130; *BCz.* 1777, l. 282–286; *MAB*, f. 43–204, l. 116–118.

²³ Vilniaus vyskupijos vizitacijų knyga, 1633, 1643, 1645 m., *VUB*, f. 57–B53–40, l. V. (Bylos pradžioje lapai sunumeruoti romėniškais skaitmenimis.) *Rodium Staralitwa dictorum praecipuam curam habeat, et brachio seculari invocato eosdem ad eccliam suam frequentare compellat*. Už visų šio straipsnio lotyniškų citatų redagavimą ir vertimą į lietuvių kalbą dėkinga Sigitui Lūžiui.

naujo kalendoriaus²⁴ tepaskatina, nenorinčius, kiek [jū] gali pasitaikyti, pasaulietine valdžia [remdamasis tepaveikia]²⁵. 1645 m. liepos 8 d. Porozovo parapijos reformavimo dekretai skambėjo taip: „Naujų pertvarkymo dekretų šioje generalinėje vizitacijoje neduodama, gerbiamam ponui klebonui pakaks, jei išpildys ankstesnius. Vienintelis užkraunamas, kad kaimiečių, vadinamų *Stara Litua*, tikėjimu rūpintusi ir juos laikytis naujo kalendoriaus uoliausiai skatintų.“²⁶ 1669 m. sausio 8 d. surašytame Ružanų dekanato Kosovo parapijos vizitacijos akte pažymėta, kad „Parapijiečius turi dalį graikų apeigų, dalį lotynų, taip pat kažkokius valstiečius *Stara Litwa*“²⁷. 1669 m. sausio 10 d. Ružanų dekanato Olševo parapijos vizitacijos akte yra toks sakiny: „Parapijiečiai mišrūs, kilmingi, daugiausia katalikai, likusieji graikų apeigų, o kiti *Stara Litwa* vadinami.“²⁸

Tačiau šiais minėtais atvejais vizitatoriai pasitenkino apibūdinę šią žmonių grupę sąvoka *Senoji Lietuva*, nepridėjo paaiškinimo, kad kalbama apie jotvingius. Darome prielaidą, kad sąvoka *Senoji Lietuva* vartota visų pirma kitokiam tikėjimui nei katalikai ar unitai pažymėti, o etninė priklausomybė vizitatoriams nerūpėjo. Jiems tikrai buvo svarbu, kad ši atskala paklustų Katalikų bažnyčiai, Grigaliaus kalendoriui, ir atsisakytų savų neiškių papročių. Tikslui pasiekti buvo naudojamos visos įmanomos priemonės, nevengtą pasitelkti į pagalbą pasaulietinę valdžią, visų pirma bajorus, kurie turėjo rūpintis savo pavaldinių tikėjimu.

Tačiau iš šių minėtų citatų lieka neaišku, kokio tikėjimo buvo *Senoji Lietuva*. Reikalavimas laikytis naujojo Grigaliaus kalendoriaus keltų mintį, kad tai galėjo būti stačiatikių tikėjimo žmonės. Tačiau stačiatikius tais laikais buvo įprasta vadinti schizmatikais. 1645 m. vizitacijos medžiagoje iš viso nevertotas žodis schizmatikai (ten apskritai parapijų gyventojų sudėtis nepateikta). Tačiau 1668–1669 m. vizitacijos medžiagoje sąvoka

²⁴ Veikiausiai turimas galvoje 1582 m. popiežiaus Grigaliaus XIII nurodymu įvestas Grigaliaus kalendorius, pakeitęs iki tol buvusį Julijaus kalendorių. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė ir pagrindinės katalikiškos Europos šalys iš karto priėmė Grigaliaus kalendorių, tačiau protestantiškos šalys jo atsisakė vėliau, o kai kur, pvz., Rusijoje, Julijaus kalendorius liko galioti iki XX a. pradžios.

²⁵ Vilniaus vyskupijos vizitacijų knyga, 1633, 1643, 1645 m., *VUB*, f. 57–B53–40, l. Vv: ...*emat intra tres menses in pagos et ad rudes catehisandos venitat(?) operarios si ipse per se propter aetatem ingravescentem excurrere non valet simplices Rusticos Staralitwa dictos ad nouum calendarium tenendum inducat in nolentes quantum fieri potest brahio seculari.*

²⁶ Vilniaus vyskupijos vizitacijų knyga, 1633, 1643, 1645 m., ten pat, l. VIIIv: *Decreta reformationis nova non datur in hac visitatione gnali Rndo Dno Parocho sufficet si primis satisfecerit. Unicum iniungitur ut Rusticorum Stara litua dictorum fidelem curam habeat, et eosdem ad nouum calendarium venien:(?) pro posse suo inducat.*

²⁷ Ružanų, Valkavisko ir Slanimo dekanatų vizitacija, 1668–1669 m., ten pat, f. 57–B53–41, l. 24: *Parochianos partim Graecos, partim Latinos aliquos etiam plebeios habet Stara Litwa.*

²⁸ Ten pat, l. 30: *Parochiani permixti nobiles quamplurimi catholici caeteri vero ritus graeci, alij vero Stara Litwa vocantur.*

schizmatikai yra. Pavyzdžiui, 1668 m. lapkričio 11 d. aprašydamas Valkavisko parapijos gyventojus, vizitatorius pažymėjo, kad tarp bajorų yra eretikų bei schizmatikų, o kaimiečiai katalikai arba rutėnai²⁹. 1668 m. lapkričio 28 d. Vsielubo vizitacijos akte parašyta, kad kilmingieji visi katalikai, o kaimiečiai kai kurie katalikai, kai kurie unitai, kai kurie schizmatikai³⁰. Todėl galima daryti išvadą, kad 1668–1669 m. stačiatikiai ir *Senoji Lietuva* nebuvo tas pats.

Siekdami išsiaiškinti, kokie religiniai įpročiai buvo būdingi senlietuviams, grįžkime į Jelnios parapiją. 1668 m. vizitacijoje, kalbant apie paprastus žmones, rašoma: „Kiti paprasti žmonės, visi rusėnų tikėjimo, arba jotvingiai Senoji Lietuva, tačiau tų mažiau, jie švenčių ir pasninkų laikosi pagal rusėnų apeigas, o daugelis jų, tiek sveiki, tiek ligoti eina išpažinties ir Komunijos pagal Romos apeigas.“³¹ Valstiečiai paprastai lankydavosi tuose maldos namuose, kurie buvo arčiau, nepaisant to, kokių apeigų krikščionys ten savo pamaldas atliktų: vieni kaimai lankydavosi katalikų bažnyčioje, kiti – cerkvėje. Tačiau prieš Velykas šie cerkvės lankytojai vis tiek ateidavo į katalikų bažnyčią atlikti išpažinties bei Komunijos, aiškindami, kad jų tėvai ir jie patys visuomet katalikų bažnyčioje eidavo išpažinties. Tokią padėtį matydamas, vizitatorius padarė išvadą: „Taip iš kai kurių laikymosi abiejų bažnyčių – graikų ir Romos – apeigų [išsplaukia, kad] išpažįsta trečią religijos rūšį.“³²

Matome, kad tenykščiai žmonės dėl religijos nekėlė sau didelių problemų, lankė tuos maldos namus, kur jiems buvo patogiau. Tai, kad gyventojai lankė tą bažnyčią, kuri buvo arčiau namų, arba kurioje buvo įpratę lankytis, minima dažnos 1668–1669 m. vizitacijos medžiagoje, pabrėžiant, kad katalikų parapijos tuo metu neturėjo griežtų ribų³³. Griežto atskyrimo nebuvimas leido tikintiesiems lengviau rinktis bažnyčią ar netgi pakeisti ją cerkve. Neatmestina prielaida, kad tolimiausiose vietovėse gyvenę gal netgi iš viso jokių maldos namų nelankė ar pasirodydavo juose tik didžiausių švenčių metu. Tokiu būdu kūrėsi savitos tikėjimo tradicijos, kai jų išpažinėjai nebegalėjo savęs griežtai priskirti vienai ar kitai konfesijai ir tarsi kūrė naują sinkretinį tikėjimą. Tomaszo Wiśliczo tyrimai

²⁹ Ten pat, l. 69: *...reperiuntur non pauci inter nobiles haeretici et schismatici aliqui. Plebs partim catholici partim rutheni.*

³⁰ Ten pat, l. 96v: *Ex nobilibus omnes catholici, ex plebeijs aliqui catolici, aliqui ritus graeci in unione, et aliqui in schismate.*

³¹ Ten pat, l. 93v: *Pospolity lud inny, wszytek religiej Ruskiey, albo Jacwicz Stara Litwa lubo onych mniey, ktorzy swięta, posty zachowuią podług obrzędu Ruskiego, wiele iednak z nich y zdrowi y chorzy spowiedz, y communionem ritu Romano odprawuią.*

³² Ten pat, l. 94: *Tak ex observatione ritum utriusq ecclae graecae et romanae aliquorum, tertium religionis genus zachowaią.*

³³ Pvz., Želvos parapijos vizitacijoje 1668 m. lapkričio 14 d. teigiama, kad parapijos ribos nenustatytos, sakramentai buvo teikiami tiems gyventojams, kurie gyveno arti, arba kurie buvo pripratę čia lankytis (*Limites nulli sunt, ratione vicinitatis aut consuetudinis percipiunt sacramenta.*), ten pat, l. 11v.

Lenkijoje rodo, kad valstiečių religingumas buvo tik išviršinis, jiems buvo svarbu atlikti religinius ritualus³⁴, tačiau dabar sunku pasakyti, kiek giliai jie žinojo jų prasmę. 1668 m. vizitacijos apraše jotvingiai *Senoji Lietuva* atskirti nuo kitų valstiečių rusėnų, tačiau jų tikėjimas plačiau nepaaiškintas, tiesiog vizitatorius apibendrintai parašė, kad visi valstiečiai, neišskiriant jotvingių, laikydavosi rusėniškų papročių ir lankydavosi katalikų bažnyčioje. Jotvingiai, gyvenę rusėnų apsuptyje ir bendraudavę su jais kasdienybėje, neabejotinai buvo perėmę kai kurias jų apeigas.

Panašiai rašoma minėtame galbūt XVII a. 8 dešimtmečio pradžioje Juozapo Butkevičiaus Papucevičiaus sudarytame nedatuotame Jelnios parapijos inventoriuje. Jame nurodyta, kad valstiečiai unitai turėjo savo cerkvę ir šventiką, tačiau neretai katalikų bažnyčioje ėmė sakramentus. Toliau klebonas įrašė tokį sakinį: „Iš dalies nemažai yra tokių, kurie save Naująja Jotva arba Senąja Lietuva vadindami, [gyvena] ne pagal Bažnyčios jiems perduotą mokymą, bet pagal kažkokius tėvų ir seniolių papročius, nuo kurių nieku būdu nesileidžia atitraukiami.“³⁵ Tad galiausiai klebonas pratrūko, pripažindamas, kad jam niekaip nepavyko su *Senąja Lietuva* susikalbėti ir ją priversti gyventi pagal Bažnyčios mokymą, kad jai didžiausias autoritetas buvo seni iš protėvių paveldėti papročiai, kuriuos turbūt galima būtų vertinti kaip giliai įsišaknijusias pagoniškojo tikėjimo liekanas. Šis pagoniškas tikėjimas jau buvo apaugęs stačiatikiškais, katalikiškais, unitiškais papročiais, tačiau išlaikė savo pagonišką esmę ir dėl to kėlė didelių rūpesčių XVII a. dvasininkams. Įdomu pastebėti, kad šie XVII a. antros pusės Jelnios parapijos gyventojai *Senoji Lietuva* save skyrė nuo kadaise Sūduvoje gyvenusių jotvingių, nes vadinosi *Naująja Jotva*. Tačiau turime per mažai duomenų, kurie leistų vertinti, kuo konkrečiai jie skyrėsi.

Pabaigai reikėtų atkreipti dėmesį į patį terminą *Stara Litwa*, kuris lietuviškai skambėtų kaip *Senoji Lietuva*, senlietuviai. Šiuo terminu, kaip parodė tyrimas, siekta atskirti pagoniškų papročių besilaikiusius baltus (jotvingius) nuo krikščionių. Tai leidžia daryti išvadą, kad terminas *Lietuva* (*Litwa*, *Litua*, *Литва*) savo senąja semantine prasme visų pirma reiškia baltus. Todėl netikslinga dabartiniams baltarusių mokslininkams teigti, kad dabartinės Lietuvos negalima vadinti terminu *Литва*, jos gyventojai nėra *литовцы*, turi būti *Летува* ir *летувисы*³⁶. Iš tiesų terminas *Lietuva* istorijos eigoje keitė savo turinį. Iš pradžių reiškęs pagonis baltus, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikais, plečiantis

³⁴T. Wiślicz, *Zarobić na duszne zbawienie. Religijność chłopów malopolskich od połowy XVI do końca XVIII wieku*, Warszawa, 2001.

³⁵Vilniaus vyskupijos bažnyčių inventoriai, 1662–1675 m., *LVI*A, f. 694, ap. 1, b. 3970, l. 69v: ...*ex parte non pauci sunt ktory się nowa Jacwież albo Stara Litwa vocantes non iuxta institutionem ab Eccla sibi traditam ale iakiemuś moribus paternis et avitis od ktorych się oderwac zadną miarą niedaią.*

³⁶Žr., pvz., Aleksandro Kravcevičiaus mintis šiaip, beje, įdomioje knygoje: А. Кравцевич, А. Смоленчук, С. Токть, *Белорусы: нация Пограничья*, Вильнюс, 2011.

valstybei, reiškė jos piliečius, kurie etnine kilme galėjo būti lietuviai, baltarusiai, ukrainiečiai, lenkai ar pan., o XVIII a. pabaigoje praradus valstybę, XX a. pradžioje vėl susiaurėjo tik iki etninės (baltiškiosios) Lietuvos.

Išdėsčius šiuos duomenis, galima daryti išvadą, kad neįmanoma pasakyti, kas buvo tipinis, statistinis Jelnios parapijos gyventojas XVII a., kokią jis religiją išpažino, kokia kalba kalbėjo. Čia gyveno įvairių tikybų, papročių, kalbų žmonės, kuriuos vienijanti grandis buvo ne religija, ne kalba ar raštas, bet savitos bendravimo normos. Religinėje terpėje šie žmonės kūrė savitą sinkretinį tikėjimą, kurio pagrindą sudarė pagoniški, stačiatikiški, katalikiški, unitiški ir kt. papročiai.

POPULATION OF JELNIA PARISH IN THE 17TH CENTURY (STARA LITWA OR FOLLOWING THE TRACES OF YOTVINGIANS IN THE DIOCESE OF VILNIUS)

Summary

VAIDA KAMUNTAVIČIENĖ

The article which is based on the visitations of the Catholic Church of 1633, 1653 and 1668 and inventory materials of the 1670s analyses the composition of the population of Jelnia parish in the Grand Duchy of Lithuania, Vilnius diocese, Slonim deanery (now territory of the Republic of Belarus) in the 17th century. A research revealed that in the period in question Jelnia parish was inhabited by Catholics, people of the Orthodox confession, Uniats, Calvinists, Muslims and Yotvingians Old Lithuania (Stara Litwa). The author of the article focuses on the latter group of people which to date has remained overlooked by researchers in the sources of the 17th century. Examination of all the fragmentary materials related to the visitations of Vilnius diocese and its inventories of the 17th century revealed that references to Old Lithuania are made in Bžostovica, Šidlovica and Porozov parishes in 1645 and Kosov and Olshev parishes in 1669. However, more detailed information is available only about the Old Lithuania from Jelnia by courtesy of the then parson of the parish D. Theol. Juozapas Butkevičius Papucevičius who described the Old Lithuania as Yotvingians referring to themselves as the New Yotvingia and causing the parson numerous problems in his unsuccessful attempts to make these countrymen observing certain customs inherited from their ancestors conform to the rules of the church. Sparing data obtained from the sources allow the conclusion that the remains of the Baltic tribe Yotvingians practically swept out of existence by the crusaders in the 13th century, moved deeper inland to the Southeast and in the 17th century were called Old Lithuania in the neighbourhood of Ruzhany, Slonim and Valkavisk in modern Belarus. The Old Lithuania had sustained distinctive heathen traditions supplemented with Orthodox, Catholic and Uniat customs. Generally speaking, common peasants from Jelnia parish attended that church which was closer to their house or more convenient disregard of the religious community that it belonged to, thus Catholics went to the Uniat church and vice versa and people of all confessions observed each other's festivals seeing no problems in that. The abovementioned parson of Jelnia J. Butkevičius Papucevičius concluded that these people as if were

in the process of developing their own third faith representing a mixture of Catholic and Uniat confessions. Population of Jelnia parish in the 17th century and its confessional habits is a good example of living religious syncretism. The usage of the term Old Lithuania to denote the surviving pagan Balts in the 17th century suggests that in its primary semantic sense the term Lithuania (Lietuva, Litwa, Литва) referred to pagan Baltic tribes.

Gauta 2011 m. lapkričio mėn.

Vaida K a m u n t a v i č i e n ė. Humanitarinių mokslų daktarė, Vytauto Didžiojo universiteto Istorijos katedros docentė, Kauno istorijos centro vyresnioji mokslo darbuotoja. Pagrindinės tyrimų kryptys: LDK Katalikų bažnyčios istorija, mentaliteto istorija.

El. paštas: v. kamuntaviciene@hmf.vdu.lt